

Akteure der Neuordnung. Ostmitteleuropa und das Erbe der Imperien 1917-1924

Beitrag vom: 19.12.2017

Rezension von Dr. Maciej Górny   Redaktionell betreut von Dr. Milosz K. Cybowski

Tom pod redakcją dwóch młodych specjalistów w dziedzinie historii Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku, Tima Buchena i Franka Grelki, łączy dwa tematy, zazwyczaj występujące osobno: tworzenie struktur państwowych i parapaństwowych w tym regionie po 1918 roku oraz prywatyzację przemocy po upadku imperiów rosyjskiego i habsburskiego. Choć skromny ilościowo (osiem rozdziałów), zbiór zamieszczonych tu artykułów przynosi ciekawe i nieoczywiste ustalenia dotyczące obu tych zagadnień.

Książkę otwiera wstęp autorstwa redaktorów, w którym umieszczają oni tematykę tomu w kontekście badań nad I wojną światową i jej bezpośrednią kontynuacją na wschodzie Europy. Umiejętnie zarysowują specyfikę regionalną wynikającą z przedłużającego się stanu wojny *de facto* domowej na wieloetnicznym terytorium. Odwołują się przy tym do nowszej literatury tematu (Béla Bodó, Robert Gerwarth, Jonathan Gumz, Joshua Sanborn), [1] wskazując terytorialne i tematyczne aspekty wymagające uzupełnienia. Studia zawarte w książce podzielone zostały na dwie grupy. Pierwsza z nich obejmuje cztery artykuły dotyczące kwestii granicznych (teksty Stephana Rindlisbachera i Sebastiana Paula) i myśli ustrojowej (Marco Bresciani i Jakob Mischke), druga – trzy teksty o przemocy w przestrzeni postimperialnej (Dimitri Tolkatsch, Andrei Zamoiski, Mathias Voigtmann). Całość zamieszczono w dwóch, a właściwie dwóch i pół wersji językowej: pierwsza połowa tomu zawiera artykuły niemieckojęzyczne i dwa angielskojęzyczne, druga – przekłady wszystkich ośmiu artykułów na język polski. Analogicznie podwojono indeks geograficzny, spis map i dane biograficzne autorów.

Część pierwszą otwiera artykuł Rindlisbachera o negocjacjach granicznych pomiędzy Rosyjską Federacyjną Republiką Radziecką i Ukraińską Republiką Radziecką na początku lat dwudziestych XX wieku. Ta mało znana odsłona powojennych sporów granicznych, nietypowa – bo odbywająca się w ramach jednego państwa – tłumaczy zarazem nietypową cezurę końcową przyjętą dla całego tomu. W opracowaniach dotyczących powojennej rekonstrukcji Europy Środkowo-Wschodniej stanowi ją najczęściej rok 1923, w którym polskie panowanie nad Galicją Wschodnią zyskało sankcję międzynarodową, a w Lozannie zadecydowano o masowej wymianie ludności pomiędzy Grecją i Turcją, symbolicznie kończąc jedną z największych „wojen Pigmiejów” i ustalając porządek terytorialny na wschodzie kontynentu. W książce Buchena i Grelki data graniczna została przesunięta o rok, właśnie do momentu powołania komisji ds. granicznych pomiędzy obydwoma radzieckimi republikami. Poza tą zaskakującą, choć raczej formalną zmianą, artykuł Rindlisbachera wskazuje na uderzające

analogie pomiędzy rosyjsko-ukraińskimi negocjacjami a dyplomatyczną grą toczącą się niewiele wcześniej podczas konferencji pokojowej w Paryżu. Podobnie jak w 1919 roku przedstawiciele obu stron radzieckich rozmów przerzucali się argumentami etnograficznymi, gospodarczymi i strategicznymi, a eksperci, do których zaliczali się tak wybitni intelektualiści jak historyk Mychajło Hruszewski, przygotowywali opracowania wspierające roszczenia terytorialne własnej republiki. Ciekawym uzupełnieniem tego obrazu są przykłady petycji składanych przez lokalne społeczności, domagające się przesunięcia granicy tak, by lepiej odpowiadała ich potrzebom życiowym. W odróżnieniu od narracji eksperckich, w takich dokumentach nacjonalizm był niemal nieobecny.

Kolejny artykuł autorstwa Marco Brescianiego także wyłamuje się z historiograficznej normy, tym razem tej dotyczącej opisu włoskiego faszyzmu na pogranicznych terenach Wenecji Julijskiej i Triestu. Bresciani dowodzi, że w dotychczasowych interpretacjach tego fenomenu ignorowano wpływ rozpadu imperium na sytuację wewnętrzną terytoriów pozyskanych przez Królestwo Włoch, traktując dawne austro-węgierskie prowincje wyłącznie jako przedmiot działań podejmowanych przez włoskich faszystów. Tymczasem to właśnie specyficzna, różniąca się od włoskiej, sytuacja włosko-słoweńskiego pogranicza ukształtowała wyobraźnię polityczną tego ruchu, charakterystyczną fetyszyzację państwa, a także podsunęła mu fantazmaty bolszewickiego i słowiańskiego zagrożenia.

Trzeci tekst w tej części tomu to studium z historii prawa i historii idei. Jakob Mischke pokazuje w nim, jak sytuacja polityczna po I wojnie wpływała na myśl ustrojową wybitnego ukraińskiego prawnika Stanisława Dnistrianskiego. Jego projekt konstytucji Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, pomyślany jako argument w staraniach o polityczną suwerenność, operował takimi kategoriami, które najlepiej odpowiadały ukraińskiej racji stanu. Należały do nich biologiczne rozumienie narodowości, założenie o wyższości subiektywnej deklaracji przynależności nad tak zwanymi (i w ówczesnej socjologii powszechnie przyjętymi) czynnikami obiektywnymi, jak używany język czy też utożsamienie etnicznego charakteru danego terytorium z narodowością ludności wiejskiej, nie zaś miejskiej. Takie elementy, dyktowane ówczesnymi potrzebami ukraińskiego ruchu narodowego, spotykały się w myśli Dnistrianskiego z ideą nieparlamentarnej demokracji, zapewniającej prawa mniejszościom, a wszystkim mieszkańcom bezpośredni udział w podejmowaniu decyzji politycznych.

Ostatni z artykułów tej części książki to rozprawka Sebastiana Paula, stanowiąca zwięzłe wprowadzenie do jego projektu badawczego poświęconego Rusi Podkarpackiej. Paul zarysowuje historię polityczną przejścia tej prowincji spod władzy węgierskiej w skład Czechosłowacji. Artykuł przynosi pożyteczne zestawienie polityków czynnych po 1918 roku w kraju i na emigracji.

Drugą, nieco krótszą od poprzedniej, część książki otwiera tekst Dimitra Tolkatscha w nowatorski sposób analizujący walkę o władzę na Ukrainie po I wojnie światowej. Autor dowartościowuje najbardziej lokalne ośrodki władzy – w praktyce samorządne wsie bądź grupy wsi, dysponujące czymś na kształt własnych sił zbrojnych (bo w niespokojnych czasach chłopci gromadzili broń i, mimo wezwań kolejnych władz, niechętnie się jej pozbywali). Na wiejskich terenach Ukrainy wytworzył się specyficzny „chłopski nacjonalizm” o bardzo wąskim horyzoncie terytorialnym i politycznym, przesiąknięty egalitaryzmem, ksenofobią i antysemityzmem. Ponieważ jego nosicielami byli ludzie często niepiśmienni, ich tradycja polityczna uległa zapomnieniu, ustępując dwóm narracjom dominującym: radzieckiej i ukraińskiej. Artykuł Tolkatscha dowodzi, że także w tym wypadku nie

należy utożsamiać historii zapisanej w książkach i dokumentach z rzeczywistym obrazem przeszłości.

Równie interesujący i oryginalny tekst Andreia Zamoiskiego wbrew tytułowi nie koncentruje się jedynie na pogromach i żydowskiej samoobronie na ziemiach białoruskich po I wojnie światowej. W istocie autor przedstawia proces zakorzeniania się władzy radzieckiej na Białorusi w relacjach pomiędzy miejscowymi chłopami, różnymi ugrupowaniami zbrojnymi oraz Żydami, padającymi ofiarą przemocy ze strony jednych i drugich. Pogromy, którym nieliczne i słabo uzbrojone jednostki samoobrony żydowskiej niemal nigdy nie były w stanie zapobiec, przyspieszyły niektóre procesy społeczne, zapędzając ludność żydowską do większych miast i zdając ją poniekąd na łaskę nowego reżimu.

Tom zamyka artykuł Mathiasa Voigtmanna poświęcony sieciom powiązań członków *freikorpsów* i – na zasadzie bardzo niesymetrycznego porównania – łotewskich jednostek ochotniczych, *aizsargów*. Autor zwraca uwagę na trwałość więzi zawiązanych w burzliwych czasach walk na Łotwie i w Estonii po zakończeniu I wojny światowej, dodając kolejne *case study* do zjawiska najpełniej chyba przedstawionego przez Roberta Gerwartha. Pewną wątpliwość może natomiast budzić jeden z obiektów porównania – łotewska obrona terytorialna, formacja proporcjonalnie do liczby ludności znacznie liczniejsza od bałtyckich *freikorpsów* i formalnie podległa ministrowi spraw wewnętrznych, a więc różniąca się od nich dość poważnie charakterem i rolą odgrywaną w państwie. Być może mimo tych różnic *aizsargowie* istotnie funkcjonalnie odpowiadali niemieckim oddziałom paramilitarnym, artykułowi Voigtmanna nie udaje się jednak w przekonujący sposób tego dowieść. Także dlatego, że łotewska część porównania jest zdecydowanie skromniejsza.

Każdy z wymienionych artykułów występuje w książce w dwóch wersjach językowych: po niemiecku i po polsku, a w przypadku tekstów Brescianiego i Zamoiskiego po angielsku i po polsku. Nie do końca zrozumiała wydaje się wprawdzie decyzja, by na polski tłumaczyć również teksty angielskie (i jednocześnie nie przekładać ich na niemiecki), ale redaktorzy temu niewątpliwie mieli pełne prawo do takiego rozstrzygnięcia. Przekłady na język polski (żaden z artykułów nie został napisany w tym języku) są poprawne, niekiedy nawet nazbyt wiernie trzymające się nie tylko oryginalnej treści, ale także niemieckiej składni i terminologii. Cierpi na tym szczególnie wprowadzenie Buchena i Grelki, straszące sformułowaniami takimi jak „rozbiecie struktur imperialnych lub paternalistycznych” (s. 160), „prawno-przestrzenna metodologia” (s. 167), „przestrzenno-polityczne terytorializacje” (s. 167), chociaż także w kolejnych artykułach spotykamy językowe niezręczności w rodzaju „instrumentu urzeczowienia władzy” (s. 177), „autorytatywnego historyka” (s. 194) czy też „rozległego wydziału kobiecego i młodzieżowego” (s. 289). Część odpowiedzialności za ten stan rzeczy, podobnie jak za niekonsekwencje w transkrypcji alfabetów cyrylicy, ponoszą redaktorzy tomu, dla których polski jest językiem obcym. Merytoryczna wartość książki na tym na szczęście nie cierpi.

Wstęp Buchena i Grelki obiecuje otwarcie nowych tematów w badaniach nad powojenną rekonstrukcją Europy Środkowo-Wschodniej. Zredagowana przez nich książka, chociaż niezbyt obszerna, obietnicę tę rzeczywiście spełnia. Niektóre zawarte w niej artykuły w nowym świetle stawiają zjawiska znane i wciąż na nowo zajmujące historyków, takie jak włoski faszyzm czy też ukraińska „rewolucja narodowa”. Inne uzupełniają stan wiedzy o regionach peryferyjnych, z reguły bazując na solidnej kwerendzie archiwalnej. Z pewnością warto zapamiętać nazwiska ich autorów, bo zamieszczone w tym tomie cząstkowe wyniki ich badań zapowiadają w (oby) niedalekiej przyszłości kilka wartościowych monografii.

[1] *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*, red. Robert Gerwarth i John Horne, Oxford 2012; Robert Gerwarth, *Pokonani. Dlaczego pierwsza wojna światowa się nie zakończyła (1917-1923)*, Poznań 2017; Joshua Sanborn, *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford 2014; Béla Bodo, Iván Hejjás: The Life of a Counterrevolutionary, "East Central Europe" 37 (2010), 247-279; Jonathan Gumz, *The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914-1918*, Cambridge 2009.

Zitierweise:

Dr. Maciej Górny: Rezension zu: Tim Buchen, Frank Grelka: Akteure der Neuordnung. Ostmitteleuropa und das Erbe der Imperien 1917-1924, 2017, in: <https://www.pol-int.org/de/publikationen/akteure-der-neuordnung-ostmitteleuropa-und-das-erbe-der#r6518>.

<https://www.pol-int.org/de/publikationen/akteure-der-neuordnung-ostmitteleuropa-und-das-erbe-der?j5Q6rewycZ5HtUDXTWpx7UZE=1&r=6518>